

УДК 130.2:316.3(477)

DOI: 10.24919/2312-2595.1/43.185699

Ольга ТЄВІКОВА

кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, 24, просп. Першотравневий, м. Полтава, Україна, індекс 36011 (tevikolya@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9163-4839>

Бібліографічний опис статті: Тєвікова, О. (2019). Вплив культурної лібералізації 1950–1960-х рр. на трансформацію свідомості українського радянського суспільства. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 229–238. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.185699.

ВПЛИВ КУЛЬТУРНОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ 1950–1960-х рр. НА ТРАНСФОРМАЦІЮ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. *Метою* наукової розвідки є дослідження трансформації світогляду українських радянських громадян періоду 1950–1960-х рр., що сталася під впливом процесів лібералізації, а саме: звільнення радянського соціуму від сталінського режиму особистої влади, припинення масового терору й репресій, зменшення гіпертрофованого ідеологічного контролю над населенням у культурній та інших сферах. Окреслена лібералізація мала тимчасовий та поверхневий характер, тому кардинально не змінила основ тоталітарної системи, проте уможливила поширення деяких новаційних явищ і процесів у побуті та культурі населення, на рівні свідомості й мислення українців, що мали далекосяжні наслідки. **Методологія дослідження.** Наукове дослідження ґрунтується на загальнонаукових методах пізнання (логічний, аналітичний, проблемний, хронологічний методи, методи аналогії, синтезу й аналізу та інших), таких історичних методах, як порівняльний, генетичний, системно-діяльнісний, соціокультурний, мікроісторичний, антропологічний, етнографічний, культурологічний, психологічного й соціологічного аналізу та ін., «кусної історії».

Було використано міждисциплінарний підхід, принципи історизму, системності, когнітивності, комплексності, усебічності, об'єктивності, світоглядного плюралізму. Усе це дало змогу ґрунтовно й усебічно проаналізувати процеси трансформацію свідомості українського радянського суспільства названого часу. **Висновки.** Період 1950–1960-х рр. увійшов в історію України як важливий етап розвитку української радянської держави та її суспільства. Ліберальні реформи, започатковані новим політичним керівництвом, характеризувалися демократичними тенденціями і були пов'язані зі звільненням радянського суспільства від найреакційніших рис сталінського режиму. Часткова лібералізація кардинально не змінила основ тоталітарної системи, проте уможливила поширення новаційних явищ і процесів у культурі, що зумовили трансформацію свідомості українців.

Ключові слова: лібералізація; реформи; хрущовська «відлига»; світогляд; парадигма мислення.

Olha TIEVIKOVA

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation, Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, 24 Pershotravnevyi Ave., Poltava, Ukraine, postal code 36011 (tevikolya@ukr.net)

To cite this article: Tievikova, O. (2019). Vplyv kulturnoi liberalizatsii 1950–1960-kh rr. na transformatsiiu svidomosti ukrainskoho radianskoho suspilstva [The impact of cultural liberalization at the consciousness transformation of Ukrainian Soviet society (1950–1960)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 1/43, 229–238. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.185699 [in Ukrainian].

THE IMPACT OF CULTURAL LIBERALIZATION AT THE CONSCIOUSNESS TRANSFORMATION OF UKRAINIAN SOVIET SOCIETY (1950–1960)

Summary. *The purpose of the research is to study the transformation of the outlook of the Ukrainian Soviet citizens from 1950's to 1960's, which was influenced by the processes of liberalization: the liberation of Soviet society from the Stalin regime of personal power,*

the cessation of mass terror and repression, the reduction of ideological control over the population in cultural and other spheres. Although the liberalization was temporary in nature, it did not fundamentally change the foundations of the totalitarian system, but did make it possible to spread some innovative phenomena and processes in the life and culture of the population, to transform the consciousness of the Ukrainians. Those changes had far-reaching consequences. **Research methodology.** *Scientific research is based on general scientific methods of cognition (logical, analytical, problematic, chronological methods, methods of analogy, synthesis and analysis), such historical methods as comparative, genetic, system-activity, socio-cultural, micro-historic, anthropological, ethnographic, cultural and methodological psychological and sociological analysis and other methods of «oral history».* *This made it possible to thoroughly analyze the processes of consciousness transformation of the Ukrainian Soviet society of that time.* **Conclusions.** *In Ukrainian history, the period of 1950–1960's was an important stage of development of the Ukrainian Soviet state. It was the time of liberal reforms initiated by the new political leadership. The reforms were characterized by democratic trends and were associated with the elimination of the most reactionary features of the Stalinist regime. Partial liberalization did not particularly change the foundations of the totalitarian system, but it contributed to the emergence of innovative processes in Ukrainian society, which had an impact on the transformation of Ukrainian consciousness.*

Keywords: *liberalization; Khrushchev's «thaw»; the paradigm of thinking.*

Постановка проблеми. Період 1950–1960-х рр. увійшов в історію України як важливий етап розвитку української радянської держави та її суспільства. Цей час у науковій літературі прийнято називати добою хрущовської «відлиги», десталінізацією, або лібералізацією. Згадані поняття характеризують демократичні тенденції, започатковані реформами нового політичного керівництва на чолі з М. Хрущовим. Лібералізація була пов'язана зі звільненням радянського суспільства від деяких найреакційніших рис тоталітарного режиму Й. Сталіна в усіх сферах життя, наданням громадянам більших свобод та можливостей, послабленням державного контролю над населенням. Насамперед лібералізація проявилась у культурній сфері. Слід зауважити, що окреслена лібералізація мала тимчасовий та поверх-

невий характер, тому кардинально не змінила основ тоталітарної системи, проте уможливила поширення деяких новаційних явищ і процесів у побуті та культурі населення, на рівні свідомості й мислення українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема трансформації суспільної свідомості у вітчизняній історіографії на сьогодні досліджена недостатньо. Соціально-антропологічний підхід до вивчення історії, у ракурсі якого подається окреслена тема, тільки вибудовує собі нішу серед різноманітних історичних напрямів (Бажан, 2006; Касьянов, 1995). Натомість російська історіографія вже має низку конкретно-історичних досліджень, що знаменують «зсув» парадигми від макроісторії до мікродосліджень. Мова йде про наукові студії Ю. Аксютіна (Аксютин, 2004), Л. Брусіловської (Брусилловская, 1998), О. Зубкової (1993), В. Козлова (2003), Н. Лебіної (Лебина, 2007) та ін. Автори вивчали побут, повсякденну культуру й мислення радянських громадян, появу нових тенденцій у їхньому житті та їх вплив на зміну парадигми мислення.

Мета і завдання дослідження. Метою пропонованої наукової розвідки є дослідження трансформації світогляду українських радянських громадян періоду 1950–1960-х рр., що сталася під впливом процесів лібералізації, а саме: звільнення радянського соціуму від сталінського режиму особистої влади, припинення масового терору й репресій, зменшення гіпертрофованого ідеологічного контролю над населенням у культурній та інших сферах.

Результати досліджень. Лібералізацію 1950–1960-х рр. пов'язують із часом правління М. Хрущова та його реформами, із загальним станом суспільства, яке відчувало певні демократичні зміни в житті держави після приходу до влади нового політичного керівництва. Обережна й неповна відмова від жорстких політичних схем та ідеологічного тиску посутньо проявилися насамперед у культурному житті Української РСР.

Характерною рисою радянського сталінського режиму було максимальне підпорядкування життєдіяльності населення державі, політика тиску й залякування. Комуністична ідеологія активно нав'язувала громадянам відповідну систему світогляду, стереотипи мислення, шаблони та способи поведінки. Малозначуща роль людини в радянській державі породжувала політичну

пасивність, знижувала ініціативність, індивідуальність і самостійність, не розвивала критичного мислення громадян.

Часткова й нестійка лібералізація кардинально не змінила основ тоталітарної системи, проте уможливила поширення новачійних явищ і процесів у побуті та культурі. Суттєву роль у цьому відіграло ознайомлення громадян із культурою та життям західнокапіталістичного світу, яке було недосяжним і невідомим через встановлення Й. Сталіним «залізної завіси». Послаблення політики самоізоляції СРСР уносило свої корективи у світосприйняття радянських громадян.

Про розширення співробітництва Радянського Союзу із Заходом свідчить проведення у Москві VI Всесвітнього фестивалю молоді та студентів (1957), у якому взяла участь 131 країна світу; виставка робіт П. Пікассо (1956), поява деяких, дозволених ідеологічною пропагандою, іноземних видань і літературних творів (журнали «Берлінські моди», «Венгурська архітектура», твори М. Дрюона, О. Дюма, А. Камю, Ф. Кафки, А. Конан-Дойля, Е. Ремарка, А. Сент-Екзюпері, Е. Хемінгуей та ін.), кінокартин («Римські канікули», «Кохання з першого погляду», «Бабетта йде на війну», «Наречений для Лаури», «Фанфари кохання» та ін.) (Шевченко, 1997).

Своєрідну інформаційну революцію на початку 1960-х рр. здійснило радіомовлення США за допомогою радіостанцій «Голос Америки» (близько 62 передач на добу), що велися російською та іншими мовами народів СРСР. Популярними джерелами політичної інформації були також передачі радіостанцій «Бі-бі-сі», «Ватикан», «Канада», «Мадрид», «Рим», «Свобода». Завдяки імпортним або самостійно «доопрацьованим» місцевими майстрами радянським радіоприймачам потайки, вночі, коли ці передачі «не глушилися», українці отримувати інформацію, протилежну офіційній.

Пізнання західної культури відкрило нові можливості для громадян. Альтернативні погляди й ідеї, демонстрація творчої свободи дій і думок – усе це розширювало рамки світогляду радянського соціуму. Відбувається деформація заідеологізованих мистецьких смаків радянської людини, зникає категоричність в оцінках, однозначність усталених інтерпретацій явищ і подій, формуються нові цінності й традиції.

Трансформацію та модернізацію мислення громадян відображає поява таких нетипових для радянської повсякденності попереднього часу тенденцій, як «модництво» та «стиляжництво». Наприклад, під впливом зарубіжних кінофільмів серед жінок популярними стали короткі зачіски та начісування волосся (Брусилловская, 1998). Наслідкування західних молодіжних течій в одязі передусім поширюється в середовищі передової молоді. Найбільше вирізнявся зовнішній вигляд так званих стилияг. Вони не тільки акцентували увагу на своєму вбранні, але й намагалися вдягнутися оригінально, відмінно від усіх: нетипові для радянської моди брюки-дудочки, піджаки у клітинку, сорочки яскравих кольорів, великі картаті кепі з довгими козирками, вузькі лаковані черевики на широкій світлій підшві, міні-спідниці та ін. (Брусилловская, 1998).

Такий стиль одягу влада асоціювала з неблагонадійністю й приналежністю до політичної опозиції. У стилияжництві вбачали пряму загрозу ідеологічному вихованню громадян, а тому постійно вели зі стилиягами боротьбу як за допомогою нав'язування суспільству певного стилю в одязі, так і через формування негативного образу сприйняття стилияг. Наприклад, із 1957 р. в популярному журналі «Перець» систематично з'являються сатиричні матеріали про стилияг та карикатури на них, що формували образ антиморальності та неприпустимості подібного.

Уважаємо, що окреслене стилияжництво не можна вважати відкритим соціальним протестом молоді проти офіційної ідеології. Скоріше це було бажання краще й модніше одягатися, бути схожими на своїх зарубіжних однолітків. Водночас манера поведінки й зовнішній вигляд стилияг віддзеркалювали прагнення молодих людей до самоствердження, самовираження й намагання виокремитися з одноманітного за зовнішнім виглядом і стереотипами мислення натовпу. Більшість дослідників вважають, що стилияжництво стало підґрунтям для формування у подальшому відкритого соціального протесту й незгоди за допомогою стилю одягу й манери поведінки (поява «хіпі») (Баран, 1995; Шевченко, 1997).

Атмосфера моральної, психологічної та творчої розкутості митців періоду лібералізації сприяла піднесенню літературно-мистецького життя. Закономірним наслідком лібералізації стала

потреба «знайти своє місце не поруч із культурою “старшого брата”», – слушно зауважує Г. Касьянов, – а в контексті всіх світових культур, передусім західної» (Касьянов, 1995, с. 16). Прогресивна частина української інтелігенції перестала сприймати все російське як приклад для безумовного наслідування, а українське – як щось «другорядне», «хуторянське», «меншовартісне».

На противагу офіційній тематиці, усталеним стереотипам, загальноприйнятим формам і методам з’являється так зване новаторство, модерн, що в Україні представляли М. Вінграновський, І. Дзюба, І. Драч, В. Дрозд, Л. Костенко, Д. Павличко, В. Шевчук, Л. Первомайський, Г. Тютюнник, М. Рильський та ін. Літературна спадщина молодого покоління відрізняється від одноманітного стилю переважної більшості радянської літератури, створює альтернативу усталеному в мистецтві конформізму, пасивному сприйняттю чинного порядку, смаків, суджень та сліпому сповідуванню офіційної ідеології. Значна кількість літературних діячів висловлюють критику на адресу творців псевдомонументальної сталінської доби та проголошують щирість і правдивість найважливішим критерієм оцінки літературних творів, закликають до «розширеного трактування методу соціалістичного реалізму» й надання можливості вільного творчого пошуку.

Новизну мислення авторів бачила й влада, яка розцінила це як вихід інтелігенції з-під контролю партії (Касьянов, 1995). Згодом з ініціативи влади було розгорнуто кампанію критики й цькування модерної творчості молодих письменників. Характерні статті з’являються на сторінках популярних літературних журналів, наприклад «Дніпро». Це ознаменувало початок згортання процесів лібералізації з ініціативи влади (Баран, 1995).

Важливу роль у розширенні рамок мислення української інтелігенції відіграв процес ознайомлення громадян із літературною спадщиною раніше заборонених авторів «розстріляного відродження» та дореволюційних українських діячів. Політична, юридична й громадська реабілітація уможливила повернення зі «спецфондів обмеженого користування» творів Б. Антоненка-Давидовича, Д. Бузька, М. Вороного, М. Гасла, І. Гжицького, О. Досвітнього, В. Еллана-Блакитного, Г. Епіка, М. Ірчана, П. Капельгородського, Г. Косинки, А. Кримського, М. Куліша, А. Патрус-Карпатського, В. Підмогильного, Є. Плужника, М. Сірчана,

О. Слюсаренка, О. Соколовського, О. Сороки, В. Чумака, Д. Фальківського, Г. Хоткевича, Є. Шаблювського, Ю. Шкрумеляка та ін.

Цей процес також відбувався в умовах контролю та цензури, що значно звужувало межі доступної інформації. Під грифом «заборонених для широкого загалу читачів», як і раніше, залишалася творча спадщина багатьох видатних письменників і політичних діячів, подвижників національної української ідеї, таких, як: В. Винниченко, М. Драгоманов, О. Кониський, П. Куліш, М. Костомаров, Г. Чупринка, І. Огієнко, Б. Грінченко та ін. Однак навіть часткова лібералізація сприяла розширенню рамок мислення насамперед української інтелігенції, формуванню новаторства, відновленню історичної пам'яті та відродженню багатовікових народних традицій, розвитку національної самосвідомості.

Висновки. Процеси лібералізації в культурному житті, незважаючи на суперечливий і тимчасовий характер, об'єктивно впливали на трансформацію суспільної свідомості. Припинення масових репресій та реабілітація значної кількості діячів культури, розширення свободи творчої й наукової діяльності, послаблення проявів самоізоляції СРСР від західного світу спричинили поступове руйнування традиційних стереотипів мислення, зміщення акцентів у світосприйнятті громадян у бік модернізації, демократизації та критичного сприйняття. Водночас стійку дію мали стереотипи мислення і правила поведінки попереднього часу, що унеможливило миттєву зміну парадигми мислення. Однак політика підпорядкування й регламентації усіх сфер життя дедалі більше наштовхувалася на опір та протидію.

Література

- Аксютин, Ю.** (2004). *Хрущевская «оттепель» и общественные настроения в СССР в 1953–1964 гг.* Москва: «Российская политическая энциклопедия».
- Бажан, О.Г.** (2006). XX з'їзд КПРС: сприйняття та реакція населення України. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Вип. 10: Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки: матеріали «круглого столу», 23 лютого 2006 р.* (с. 112–117). Київ.
- Бажан, О.Г.** (2008). Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950-х – 1960-ті рр. *Український історичний журнал*, 5, 147–159.

- Баран, В.К.** (1995). Десталінізація в Україні: перша спроба. *Сучасність*, 5, 106–117.
- Брусиловская, Л.** (1998). «Московский Бродвей», «джаз на костях» и «пожар в джунглях». *Родина*, 8, 79–83.
- Зубкова, Е.Ю.** (1993). *Общество и реформы 1945–1964*. Москва: ИЦ «Россия молодая».
- Козлов, В.А.** (2003). Крамола: инакомыслие в СССР при Хрущеве и Брежневe. 1953–1982 годы. *Отечественная история*, 4, 93–111.
- Касьянов, Г.В.** (1995). *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років*. Київ: Либідь.
- Лебина, Н.** (2007). Денди в кукурузе. *Родина*, 7, 117–122.
- Шевченко, Л.А.** (1997). Хрущовська «відлига» в культурних процесах. *Україна: друга половина ХХ століття: Нариси історії* (с. 137–141). Київ: Либідь.

References

- Aksiutin, Iu.** (2004). *Khrushchevskaiia «ottepel» i obshchestvennye nastroyeniia v SSSR v 1953–1964 gg. [Khrushchev's «thaw» and public sentiment in the USSR in 1953–1964]*. Moskva: «Rossiiskaia politicheskaiia entsiklopediia» [in Russian].
- Bazhan, O.H.** (2006). XX zizd KPRS: spryiniattia ta reaktsiia naselennia Ukrainy [XX Congress of the CPSU: perception and reaction of the Ukrainian population]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka. Vyp. 10: Khrushchovska «vidlyha»: peredumovy, realii, naslidky: materialy «kruhloho stolu», 23 liutoho 2006 r. – XX century Ukraine: culture, ideology, politics. Issue 10: Khrushchev's «Thaw»: Preconditions, Realities, Consequences: Proceedings of the «Round Table», February 23, 2006.* (pp. 112–117). Kyiv [in Ukrainian].
- Bazhan, O.H.** (2008). Narostannia oporu politytsi rusyfikatsii v Ukrainskii RSR u druii polovyni 1950-kh – 1960-ti rr. [Resistance to Russification Policy in the Ukrainian SSR in the Second Half of the 1950s – 1960s]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 147–159 [in Ukrainian].
- Baran, V.K.** (1995). Destalinizatsiia v Ukraini: persha sprobа [De-Stalinization in Ukraine: the first attempt]. *Suchasnist – Modernity*, 5, 106–117 [in Ukrainian].
- Brusilovskaia, L.** (1998). «Moskovskii Brodvei», «dzhaz na kostiakh» i «pozhar v dzhungliakh» [«Moscow Broadway», «jazz on the bones» and «fire in the jungle»]. *Rodina – Homeland*, 8, 79–83 [in Russian].
- Zubkova, E.Iu.** (1993). *Obshchestvo i reformy 1945–1964 [Society and Reforms 1945–1964]*. Moskva: ITc «Rossiia molodaia» [in Russian].

- Kozlov, V.A.** (2003). Kramola: inakomyслиє v SSSR pri Khrushcheve i Brezhneve. 1953–1982 gody [Kramola: dissent in the USSR under Khrushchev and Brezhnev. 1953–1982]. *Otechestvennaia istoriia – National history*, 4, 93–111 [in Russian].
- Kasianov, H.V.** (1995). *Nezghodni: ukrainska intelihentsiia v rusi oporu 1960–80-kh rokiv* [Disagree: Ukrainian intelligentsia in the resistance movement of the 1960–1980]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Lebina, N.** (2007). Dendi v kukuruze [Dandy in corn]. *Rodina – Homeland*, 7, 117–122 [in Russian].
- Shevchenko, L.A.** (1997). Khrushchovska «vidlyha» v kulturnykh protse-sakh [Khrushchev's «thaw» in cultural processes]. *Ukraina: druha polovyna XX stolittia: Narysy istorii – Ukraine: the second half of the twentieth century: Essays on history* (pp. 137–141). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.09.2019